

ӘОЖ 342

DOI: 10.54649/2077-9860-2024-4-20-25

Л.Т. Жанұзақова¹**¹з.ғ. д., профессор, бас ғылыми қызметкері,****Каспий қоғамдық университеті,****"Тұран" университеті,****Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты****Қазақстан Республикасы, Алматы қ.****E-mail: zhanleila@mail.ru****А.А. Караев²****²з.ғ.к., профессор, директор,****Каспий қоғамдық университеті,****Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты****Қазақстан Республикасы, Алматы қ.****E-mail: ali_agahan@mail.ru****А.У. Бейсенова³****³з.ғ.к., қауымдастырылған профессор****Каспий қоғамдық университеті,****Қазақстан Республикасы, Алматы қ.****E-mail: aimkhan@mail.ru****А.Р. Калимбекова⁴****⁴з.ғ.к., қауымдастырылған профессор****Каспий қоғамдық университеті,****Қазақстан Республикасы, Алматы қ.****E-mail: akalimbekova@mail.ru**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ОДАН ӘРІ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа:

Мақалада Қазақстан Республикасындағы конституциялық заңнаманы одан әрі жетілдірудің өзекті мәселелері мен перспективалары талданады. Авторлар конституциялық реформа барысында енгізілген негізгі саяси-құқықтық өзгерістерді қарастырады. Мақалада Қазақстандағы демократиялық негіздер мен заң үстемдігін нығайтуға бағытталған құқықтық тетіктерді жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген. Конституцияның тиісті нормаларын қайта қарау қажеттігіне, Мәжіліс депутаттарын партиялық тізім бойынша ғана емес, мажоритарлық округтер бойынша да сайлаудың орындылығы, партияларды рұқсат беру-тіркеу жүйесінен есепке алу-өтініш беру жүйесіне көшудің маңыздылығына, сайлау және Парламент туралы Конституциялық заңдарға өзгертулер енгізу қажеттілігіне назар аударылады.

Түйінді сөздер: конституциялық заңнама, заңның үстемдігі, конституциялық реформалар, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, құқықтық жүйе, демократия, конституциялық сот, саяси партия, сайлау.

Л.Т. Жанузакова¹

¹ д.ю.н., профессор, главный научный сотрудник,
Каспийский общественный университет,
Университет «Туран»,
Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: zhanleila@mail.ru

А.А. Караев²

² к.ю.н., профессор, директор,
Каспийский общественный университет,
Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: ali_agahan@mail.ru

А.У. Бейсенова³

³ к.ю.н., ведущий научный сотрудник,
Каспийский общественный университет,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: aimkhan@mail.ru

А.Р. Калимбекова⁴

⁴ к.ю.н., ассоциированный профессор,
Каспийский общественный университет,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: akalimbekova@mail.ru

**ПРОБЛЕМЫ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
КОНСТИТУЦИОННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация:

Статья анализирует актуальные проблемы и перспективы дальнейшего совершенствования конституционного законодательства в Республике Казахстан. Авторы рассматривают основные политические и правовые изменения, внесенные в ходе проведенной конституционной реформы. В статье представлены предложения по совершенствованию правовых механизмов, направленных на укрепление демократических основ и правового государства в Казахстане. Обращается внимание на необходимость пересмотра соответствующих положений Конституции, и внесение поправок в Конституционные законы о выборах и Парламенте касательно целесообразности избрания депутатов Мажилиса не только по партийным спискам, но и по мажоритарным округам, отмечается важность перехода от разрешительно-регистрационной системы к учетно-заявительной системе легитимации политических партий и др.

Ключевые слова: конституционное законодательство, правовое государство, конституционные реформы, права и свободы граждан, правовая система, демократия, конституционный суд, политическая партия, выборы.

L.T. Zhanuzakova¹

² Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Researcher
Caspian Public University,
«Turan» University,
Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
Republic of Kazakhstan, Almaty
E-mail: zhanleila@mail.ru

A.A. Karaev²

²candidate of legal sciences, professor, Director
Caspian Public University,
Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
Republic of Kazakhstan, Almaty
E-mail: ali_agahan@mail.ru

A.U. Beisenova³

³candidate of law sciences, Leading Researcher,
Caspian Public University,
Republic of Kazakhstan, Almaty
E-mail: aimkhan@mail.ru

A.R. Kalimbekova⁴

⁴candidate of law sciences, associate professor
Caspian Public University,
Republic of Kazakhstan, Almaty
E-mail: akalimbekova@mail.ru

PROBLEMS OF FURTHER IMPROVEMENT OF CONSTITUTIONAL LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation:

The article analyzes current problems and prospects for further improvement of constitutional legislation in the Republic of Kazakhstan. The authors consider the main political and legal changes made during the constitutional reform. The article presents proposals for improving legal mechanisms aimed at strengthening the democratic foundations and the rule of law in Kazakhstan. Attention is drawn to the need to revise the relevant provisions of the Constitution, and amendments to the Constitutional Laws on Elections and Parliament regarding the advisability of electing deputies of the Mazhilis not only by party lists, but also by majoritarian districts, the importance of the transition from the permit-registration system to the registration-declaration system of legitimization of political parties, etc. is noted.

Keywords: constitutional legislation, rule of law, constitutional reforms, rights and freedoms of citizens, legal system, democracy, constitutional court, political party, elections.

Мемлекет басшысы 2022 жылғы 16 наурыз-да Парламент сессиясында Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауымен сөз сөйлеп, саяси жүйені жаңғыртудың жаңа векторларын белгіледі [1]. Жолдауда мемлекет басшысының билік тармақтарымен қарым-қатынасының неғұрлым тиімді моделін қалыптастыру, биліктің тәуелсіз сот тармағының әрекет ету, Конституциялық сот құру және жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуды қамтамасыз ететін конституциялық реформа жүргізу қажеттілігіне назар аударылды.

2022 жылғы 5 маусымда Конституцияға түзетулер қабылданған республикалық референдум өтті. Олардың ішінде: Президентінің, Конституциялық соттың, Жоғарғы Соттың және өзге де соттардың Төрағасы мен судьяларының, Орталық сайлау комиссиясының, жоғары аудиторлық Палатаның төрағалары мен мүшелерінің, әскери қызметшілердің, Ұлттық қауіпсіздік органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің партиядан тыс мәртебесін белгілеу, Президенттің туыстары үшін мемлекеттік органдар мен

квазимемлекеттік секторда басшылық лауазымдарды атқаруға тыйым салу, ерекше Тұңғыш Президенттің ерекше мәртебесі туралы нормаларын алып тастау, жердің және оның жер қойнауының, судың, өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің, басқа да табиғи ресурстардың халыққа тиесілігі туралы норманы бекіту, Конституциялық Кеңестің орнына Конституциялық сот құру, Парламент Мәжілісін сайлау кезінде аралас (пропорционалды-көпшілік) сайлау жүйесін енгізу, Президент пен Парламент арасында өкілеттіктерін біршама қайта бөлу, Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есеп комитетінің орнына Жоғары аудиторлық палатасын құру және басқа да жаңа ережелер болған. [2].

Сайлау туралы, республикалық референдум туралы, Президент туралы, Парламент туралы, Үкімет, сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы конституциялық заңдарға, сондай-ақ саяси партиялар туралы, қоғамдық бірлестіктер туралы, жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы ағымдағы заңнамаға

конституциялық реформаны заңнамалық тұрғыдан қамтамасыз етуге бағытталған тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Соған қоса Прокуратура туралы, Конституциялық Сот туралы, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы жаңа конституциялық заңдар қабылданды.

2022 жылдың қыркүйегінде Мемлекет басшысының бастамасымен Конституциясына жаңа түзетулер енгізіліп, Президенттің өкілеттік мерзімін 7 жылға дейін ұлғайтты және оның қызметін бір мерзімге қысқартты, сондай-ақ 2022 жылдың күзінде және 2023 жылдың бірінші жартысында кезектен тыс президенттік және парламенттік сайлау өткізілді.

Әрине, жүргізілген конституциялық реформа мен кезектен тыс сайлау белгілі бір дәрежеде Қазақстанның саяси өмірін жандандырды. Парламент Мәжілісіне 6 партияның өкілдері, сондай-ақ сайлау округтерінен сайланған тәуелсіз депутаттар кірді, олардың көпшілігі өткір, ауыр мәселелерді көтереді, Үкімет мүшелеріне, Бас прокурорға және басқа да жоғары лауазымды тұлғаларға «ыңғайсыз» өтініштермен жүгінеді. Оған қоса жүргізілген конституциялық реформа өзгерген геосаяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларда республика дамуының жаңа вектордың негізін қалап отыр. Халық өзгерістерін талап етуде. Жаңа Қазақстанды бұрынғы үлгілер бойынша салу нәтижесін бермейді.

Алайда, біздің ойымызша, Президенттің наурыздағы Жолдауын талқылау барысында және республикалық референдум дайындау кезеңінде баяндалған сараптамалық және азаматтық қоғамның барлық ұсыныстары естілген жоқ. Мемлекет әлі «еститін мемлекетке» айналмапты, азаматтық белсенділермен, оппозициялық саясаткерлермен тиімді диалог қалыптасқан жоқ. Сонымен қатар, саяси өрісті «тазарту», азаматтық қоғам институттарына қатысты мемлекеттік бақылауды күшейту, келіспеушілікті басу және қуғын-сүргінді кеңейту бағытында теріс үрдіс күшейе түсті. Мұның бәрі елдің болашағы үшін алаңдаушылық туғызбайды.

Президенттің өзі 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында: «Саяси реформалар-бұл бір реттік науқан емес. Егер бұл мемлекеттің дамуы үшін қажет болса, реформалар үнемі жүргізілетін болады» деп атап өткен еді [3].

Осыған байланысты елдегі саяси реформаларды одан әрі конституциялық және заңнамалық қамтамасыз етудің кейбір мәселелерін қарастыруға болады.

Сонымен, партиядан тыс мәртебені Президент Әкімшілігінің Басшысына және оның құрылымдық бөлімшелерінің басшыларына таратуға болады. Осындай үлгіде мемлекет

басшысының қызметі бір партияны қолдаудан қоғамның бүкіл саяси жүйесін қолдауға бағытталады, қоғамдық-саяси процестерді ынталандырады, азаматтардың көппартиялық және саяси мәдениетін дамытуға ықпал етеді.

Басшы мемлекеттік лауазымдарды, оның ішінде квазимемлекеттік секторда атқаруды шектеу Жоғарғы Сот мен төмен тұрған соттардың, Конституциялық Соттың төрағалары, Сенат пен Мәжіліс төрағаларының, Бас Прокурордың, Премьер-Министрдің және Үкімет мүшелерінің, агенттіктер мен басқа да орталық мемлекеттік органдардың басшыларының, барлық деңгейдегі әкімдердің туыстарына да қатысты болуға тиіс.

Осы шектеулерді іске асыру сыбайлас жемқорлық деңгейін, сондай-ақ ел немесе өңір үшін маңызды әлеуметтік-экономикалық шешімдер қабылдау кезінде мүдделер қақтығысының туындау тәуекелдерін азайтуға мүмкіндік береді.

Мемлекет басшысы мәлімдеген супер президенттік республикадан президенттік республикаға өту орын алған жоқ. Әлі де оның қолында билік өкілеттіктерінің шамадан тыс шоғырлануы шоғырланған. Шын мәнінде, ол белгілі бір дәрежеде биліктің барлық тармақтарын қалыптастырады, заң шығарушы және атқарушы билікті толығымен басқарады.

Бүгіндемұндайтәсілдітаңдағанпосткеңестік кеңістіктегі көптеген мемлекеттер диктатураға айналды. Қазақстан да бұл тағдырдан қашқан жоқ. Сондықтан, егер біз осындай тәсілден алшақтайтын болсақ, Қазақстан үшін қандай модель (француз немесе американдық) орынды болатынын нақты анықтаған жөн.

1995 жылғы Қазақстан Конституциясында негізге алынған және оған сәйкес Президент билік тармақтарының үстінде орналасқан және олардың арасында төреші қызметін атқаратын француз моделі қазақстандық жағдайларда толық дәрежеде іске асырылмапты, өйткені ол Парламент атынан күшті заң шығарушы билікті құрған жоқ.

Қазақстанның саяси өрісі жаңа партиялардың пайда болуымен жақын арада өзгеретінін ескере отырып, классикалық президенттік республиканы, мысалы, АҚШ, Түркия және т.б. қарастыру ыңғайлы. Президенттің өзі осы жүйеде атқарушы билікті басқарады және оның қызметі үшін толық жауапкершілікті өз мойнына алады. Үкіметті ол сонда партиялық емес, кәсіби қағидасы бойынша қалыптастырады.

Бұдан басқа, осы бағытта Президенттің кейбір ұйымдық-кадрлық өкілеттіктерден бас тартуы туралы мәселені оларды Үкіметке (мемлекеттік бағдарламаларды және бюджеттік ұйымдардың қызметкерлері үшін қаржыландырудың бірыңғай жүйесін бекітуге

келісім беру), басқа органдарға не азаматтарға (мәслихаттарды тарату құқығы және т.б.) бере отырып, қарастыру мүмкін деп санаймыз.

Парламенттің рөлін күшейту үшін, оның екі палаталы құрылымы сақталған жағдайда, тікелей сайлау құқығы негізінде Сенатты сайлауға көшу керек. Сонда олардың сандық құрамын, сондай-ақ әр аймақтан өкілдігін сайлаушылар санымен байланыстыруға болады (атап айтқанда бір өңірден кемінде екі сенатор).

Бұл тең сайлау құқығы қағидасына сәйкес келеді. Сонымен қатар, бұл тәсіл Президенттің «Сенат өкілдерінің мүдделерін білдіретін Палатасы болуы керек» деген пікірімен келісілген. Әрине, сенаторлар саны осы факторды есепке алсақ, жаңа облыстардың құрылғаннан соң арта түседі.

Мәжіліске келетін болсақ, ұсынылған «депутаттардың 70%-ы партиялық тізімдер бойынша, ал 30%-ы бір мандатты мажоритарлық округтер бойынша» сайлау формуласы біздің ойымызша қоғамның әділ және демократиялық сайлау жүйесіне деген сұраныстарына толық жауап бермейді. Жаңа саяси партияларды мемлекеттік тіркеу процесінің қалай тежелгенін ескере отырып (2009 жылдан бастап бірде-бір оппозициялық партия тіркелмеген), бұл тәсіл жоғарғы өкілді органға көпшілікті құрайтын партиялардың қайтадан кіруіне ықпал етеді. Сонда биліктің күшті және тәуелсіз заң шығарушы тармағы туралы, сонымен қатар – «жаңа Қазақстан» туралы айту мүмкін емес.

Мәжіліс депутаттарының жартысын партиялық тізімдер бойынша, жартысын мажоритарлық округтер бойынша сайлаған жөн.

Бұл Конституцияның тиісті ережелерін қайта қарауды ғана емес, сонымен қатар сайлау мен Парламент туралы конституциялық заңдарына түзетулер енгізуді талап етеді.

Сонымен қатар, саяси партияларды тіркеу процесін мүшелер мен филиалдардың санын азайту ғана емес, сонымен қатар құрылтай съезін өткізу тәртібінің өзі, оны онлайн-форматта өткізуге, оның қатысушыларының санын 200-300 адамға дейін айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік беру бөлігінде барынша жеңілдету қажет.

Мысалы, наурыздағы Жолдауда съезге қатысушылардың саны 1000 адамнан 700 – ге дейін, яғни үштен біріне азаяды, ал партия мүшелерінің саны 8 есеге азаяды: 40 мыңнан 5 мыңға дейін.

Бүгінгі таңда әділет органдары тіркеуге құжаттарды қабылдау кезінде қойған жасанды бюрократиялық кедергілер көп нәрсеге назар аударады. Ең бастысы, ештеңені өзгерткісі

келмеуі сияқты ынтасы.

Сондықтан біз саяси партияларды заңдастырудың рұқсат беру-тіркеу жүйесінен есепке алу-өтініш беру жүйесіне көшуді ұсынамыз. Олардың көп санның пайда болуынан қорықпау қажет. Партиялардың өздері әділ және ашық сайлауға қатысу барысында және кейіннен билік органдарында, өздерінің саяси бағдарламаларының тиімділігін дәлелдесін.

Парламентті қайта құрудағы маңызды міндет-оған Президенттен бірқатар қосымша өкілеттіктер беру арқылы оның конституциялық мәртебесін арттыру, әсіресе оның бақылау өкілеттіктерін күшейту. Парламентке жаңартылған мәртебе берілуіне «Парламенттік бақылау және парламенттік тергеу туралы» Заңның қабылдануы ықпал көрсете алады, бұл сонымен қатар Қазақстанда парламентаризмнің қалыптасуының құқықтық негізін қалайды.

Қазақстанда парламентаризмнің қалыптасуының құрамдас бөлігі қаржылық бақылау нысандарын күшейту болуға тиіс. Есеп комитетін Жоғары Аудиторлық палатаға айналдыру парламенттік бақылаудың бақылау-қадағалау тетіктерін институционалдық дамытудағы маңызды қадам болуы мүмкін. Бірақ оның төрағасы жылына екі рет Мәжіліске есеп беруі жеткіліксіз. Бұл органның құрамын құруды Парламенттің өзі толығымен жүзеге асыруы қажет. Тек осы жағдайда ғана республикалық бюджеттің атқарылуына тиісті парламенттік бақылауды қамтамасыз ету, сондай-ақ бюджеттік-қаржылық құқық бұзушылықтардың жолын кесу мен алдын алу да бақылау және құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылын және қызметін үйлестіруді жақсарту мүмкін болады.

Конституциялық новеллалардың ішінде конституциялық бақылау моделінің өзгеруі - Конституциялық соттың құрылуын атап кетуге болады. Оның қызметі қоғамдық өмірдің барлық салаларына ықпал көрсете алады. Түсіндіруден басқа, ол құқық қолдану практикасының конституцияға сай келуін анықтауға құқылы, бұл оның құқық қорғау әлеуетін арттыратыны сөзсіз. Тәжірибе көрсеткендей, дәл осы салада Конституцияның жиі бұзылуы орын алады.

Ең бастысы – азаматтар өздерінің конституциялық құқықтары мен бостандықтарын тікелей қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің конституциялылығына қатысты даулы мәселелері бойынша Конституциялық Сотқа жүгіну құқығын алды. Бас Прокурор және адам құқықтары жөніндегі уәкіл де Конституциялық Сотқа жүгіне алады.

Мұның бәрін тек қолдауға болады. Конституциялық бақылаудың жаңа орга-

ны қараған істерді талдау олардың басым көпшілігі осы органға белсенді түрде жүгіне бастаған азаматтардың бастамасы бойынша қозғалғанын көрсетті. Алайда, Бас Прокурор мен Адам құқықтары жөніндегі уәкіл тарапынан мұндай белсенділік байқалмайды, ал аталған лауазымды тұлғалар осы құқықтарды, соның ішінде мемлекет тарапынан озбырлықтан қорғауға шақырылған.

Сонымен бірге, Конституциялық сотты қалыптастыру тәртібі, шын мәнінде, Конституциялық Кеңесті қалыптастыру тәртібін қайталайды. 3 мүшені Парламент Палаталары, 4 мүшені және Төрағаны (соңғысын - Сенаттың келісімімен) Президент тағайындайды. Президенттік квота бойынша тағайындалған 10 сенаторды ескере отырып, қайта құрылған соттың толық тәуелсіздігі жоқ, белгілі бір дәрежеде ол Президент Әкімшілігінің бақылауында екендігі күмән тудырмайды.

Конституцияны, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға тиіс Конституциялық Соттың нақты тәуелсіздігін қамтамасыз ету мақсатында оның төрағасы мен мүшелерін заңгерлердің (адвокаттардың, судьялардың және т. б.)

кәсіби қауымдастықтарының, сондай-ақ республикалық құқық қорғау ұйымдарының ұсыныстарымен Парламент Мәжілісінің (бұрынғы құрамда емес, жаңадан құрылған) тағайындауына көшу орынды деп санаймыз.

Биліктің сот тармағы жаңа Қазақстанның қалыптасуында маңызды рөл атқаруға тиіс. Сонымен қатар, жаңа саяси-құқықтық шындықтарды, мемлекеттің стратегиялық мақсаттары мен міндеттерін ескере отырып, сот жүйесі жетілдіруді қажет етеді. Кандидаттарды іріктеу рәсіміне ерекше назар аудару қажет. Судьялардың заңсыз шешімдер шығарғаны үшін тәртіптік және қылмыстық қана емес, материалдық жағынан да жауапкершілігін күшейткен жөн.

Осылайша, конституциялық реформаны іске асыру Мемлекет басшысының билік институттарымен өзара қарым-қатынасының неғұрлым тиімді моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді, көппартиялылықты қалыптастыруды ынталандырады, сондай-ақ Қазақстан Республикасында жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың құқықтық кепілдіктерін күшейтеді деп санаймыз.

Пайдаланылған қайнар көздерінің тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қ.-ж. Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару және жаңғырту жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауы // <https://akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>
2. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Конституциясы (өзгерістер мен толықтырулармен) // «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі adilet.zan.kz
3. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazakhstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskij-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>

References:

1. Memleket basshysy Q.-zh. Toqayevtyñ 2022 zhylfıy 16 nauryzdaғы «Zhaңa Қазақстан: zhaңaru zhәне zhaңfırtu zholy» atty Қазақстан khalqyna Zholdauy // <https://akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>
2. Қазақстан Respublikasynıñ 1995 zhylfıy 30 tamyzda respublikalyқ referendumda qabyldanған Konstitutsiyasy (özgerister men tolyqtyrularmen) // «Әdilet» ҚR normativtik құқықтық aktileriniñ aқparattyқ-құқықтық zhıyesi adilet.zan.kz
3. Memleket Basshysy Qasym-Zhomart Toqayevtyñ 2024 zhylfıy 2 qyrkúyektegi «Әdiletti Қазақстан: zaң men tәrtip, ekonomikalық өsim, qоғamдық optimizm» atty Қазақстан khalqyna Zholdauy // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazakhstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskij-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>